

A katonaság és a történelem¹⁶¹

Szakirodalmi kontextusok

A társadalomtudományok közeledésére felszólító tanulmányában Fernand Braudel a következőképpen összegzi megfigyeléseit: „A történelem legújabb tapasztalataiból és próbálkozásából – akár tudatosan és elfogadottan, akár nem – kezd kibontakozni az idő sokszerűségének és a hosszú idő kivételes értékének egyre pontosabb fogalma” (Braudel 1972: 989). A tudományok e csoportjának „hozzá kell szoknia a lassúbb, néha csaknem egészen mozdulatlan időhöz” (Braudel 1972: 995). Ez az idő szemben áll a történelmi események lezajlásának az ember által is érzékelhető idejével, a rövid idővel: „az időtartamok közül a rövid idő a legszeszéyesebb, a leginkább csalóka” (Braudel 1972: 991). A későbbben írott munkájában a kérdés ismételt – következetesen – visszatér. Itt különül el a globális történelem három szintje, s a három szintnek megfelelő idődimenzió: 1. az állandó, a társadalom életét hosszú távon meghatározó alapstruktúrák szintje, a mindennapi élet struktúrái (földrajzi viszonyok, a természeti környezet, a vegetáció, az anyagi kultúra, a táplálkozás, az öltözködés, a település- és a lakásviszonyok, az úthálózat) s az ezeknek megfelelő hosszú idő (*longue durée*), a 2. konjunktúrák (a gazdasági élet, a társadalmi berendezkedés, az állam, a kultúra) szintje, s az ennek megfelelő közepes távú idő, valamint 3. az események, az egyéni élet szintje, a történelem látható, érzékelhető felszíne, a rövid idő.¹⁶² A történelemről szerzett személyes tapasztalatokat, a jelenhez mint a történelem részéhez való viszonyulást François Hartog a *prezentizmus* terminusával nevezi meg (Hartog 2003: 119–126).

A katonáskodás intézményének áttekintésére vállalkozó konferencia ezzel a gondolattal kíván perspektívát nyitni az előadások számára. Indokoltnak tartjuk kitérni arra, hogy az államiság, a társadalmi berendezkedés intézményén belül a katonaság a közepes idődimenzióban helyezhető el és értelmezhető. Ebben a megközelítésben a katona egy örökölt, a társadalmakban általában és folyamatosan meglévő intézménybe lépett be. Miközben az intézmény általános funkcióval rendelkezett, társadalmanként és korszakanként más-más normákat, előírásokat és eszményeket érvényesített. Ezek voltak azok a normák, amelyek a társadalmak, a közösségek és az államok és települések arculatán és életvitelén nyomot hagytak.

161 A katonaság és a történelem. In: Ilyés Sándor – Keszeg Vilmos (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16. Az eltűnt katona*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2008. 205–254. Elhangzott *A katonaság: egy intézmény jelentései, funkciói*. Az *eltűnt katona* témájú konferencián, 2007. december 14-én. Szervező a Kriza János Néprajzi Társaság – a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézete, Kolozsvár, 2007. december 14–15.

162 Az áttekintés a második kiadás Katus László által készített bevezetőjét vette alapul: Braudel 2004: 12–13.

A katonáskodás, a hadviselés történetében fordulópontok, korszakok különülnek el. E történetben fordulópontot jelentett a haditechnika és a hadviselési stratégia megváltozása, akárcsak a sorkatonaság megjelenése és – amire a jelen konferencia összpontosít – annak megszűnése.

A hadviselés egyidőben állami és társadalmi igényeket elégített ki. Georges Dumézil 1968–1973-ban megjelent nagy, *Mythe et épopée* című munkájában a hős három típusát, az archaikus epika három funkcióját tekinti át. Ezek mindenike más-más módon biztosítja környezetét boldogulását: a szakrális funkcióval rendelkező isten, az istenek által támogatott, kiválasztott személy a vallásos erőt aktiválja. A mágikus erővel, tudással bíró varázsló termékenységet biztosít. A király a harci jártasságok és eszközök birtokosa, aki hont foglal, hont alapít, az ország biztonságát garantálja. A könyv megjelenését követő vitában tisztázódott, hogy – bár e trichotómia egyetemes emberi funkciókat nevez meg – az indoeurópai kultúrkör sajátja (Dumézil 1968–1973, 1986). Ezt követően Le Goff a középkorból eredezteti az európai társadalom negyedik, modern hősét, az értelmiségit, aki a korábbi funkciók mellett a tudás létrehozója és letéteményese, amint a szerző mondja: a szó árulója (Le Goff 2000).

Johan Huizinga 1919-ben írta meg művelődéstörténeti összefoglaló munkáját, a *Homo ludens*-t. Benne a játékot a civilizáció előtti állati korból eredezteti, s rendre áttekinti a jog, a háború, a tudomány, a költészet, a filozófia, s általában a művészet és a kultúra játékra visszanyúló gyökereit, a játékot idéző szabályait és formáit. A játék és a harc határa mindaddig összeér, amíg a két cselekvés „kultúrfunkció”-val rendelkezik: korlátozó szabályokat érvényesít (hadüzenet, udvariassági szövegek váltása, harci szabályok, a helyszín, a küzdés időintervallumának megválasztása, lovagi torna), a felek egyenjogúnak ismerik el egymást, s mindketten csak az őket megillető jogokat követik (éhség, becsület, büszkeség, dicsőség). A kultúr- és a játékfunkciót érvényesíti a harc olyan formája, mint az ordália (az istenítélet kinyilvánítását szolgáló harci játék, tehát szakrális harc, szent játék), a háborút helyettesítő, s így a vérontást, az anyagi károkat megelőző párharc, a bírósági (jogi) párviadal, tehát rituális harc, az archaikus avatási szertartások férfias küzdőpróbái. Ebből a harcból egyik oldalon az igazságosságfogalom, azaz a jog és az etika szabályrendszer (képviselője a lovas, a gentleman) (Huizinga 1944: 113), másik oldalon a harc megjelenítésének *szép formái* (a művészet) kristályosodnak ki.

Mihelyt azonban a harc kétségbe vonja az ellenfél ember voltát, mihelyt kiiktatja a harci szabályokat (orvtámadás, csapda, rablóhadjárat), mihelyt az ellenfelek egyike nem az őt megillető jogokat követ, a harc a „totális háború” területére tevődik, s egyidőben mond le a kultúráról, a jogról, az emberiségről (a lakosság kiirtása, egy nép fölötti hatalom átvétele, egy terület meghódítása) (Huizinga 1944: 98–99, tágabban: 98–114).

A hősök, a haramiák és a bolondok egyazon kultúra játékszabályait játsszák – eltérő módon – állapítja meg Peter Burke. A hős példászerűen teljesíti a társadalmi előírásokat, túlszárnyalja az érvényben lévő elvárásokat, s ezáltal maradandó min-tát statuál. A haramia megsérti az együttélés normáit, s ezáltal veszélybe sodorja a

közösségi értékeket. A bolond kivonja magát a társadalmi konszenzusok alól, külön szabályokat érvényesítő autonóm világot épít fel magának. Ezt követően a szerző a történelemtudománnyal párhuzamosan élő népi mentalitásban követi végig az 1500 után a szentek szerepét átvevő hősök fejlődéstörténetét. Ezek (rendre) az államot alapító, a törvényeket hozó, az ország sorsát diplomáciai érzékkel biztosító uralkodó, ezt követően a hadba álló feudális urak. Királyi udvarban sajátítják el a fegyverforgatást, lovagi játékokban gyakorolják a küzdés szabályait, hadjáratokban, sokan életüket feláldozva alapozzák meg hírnevüket. A 18. századtól a közkatona lép örökükbe. Kezdetben alakját dicsfény övezi. S ahogyan a hadviselésben való részvételének motivációi elsorvadnak, a köztudatban alakja metamorfózison megy át. A még mindig rokonszenves hetvenkedő katonává alakul, s még későbbben az erőszakkal besorozott és harcterre hajtott, idegen érdekeknek feláldozott áldozattá. (Burke 1991: 179–201.)

A harci funkció alakulásának történetével párhuzamosan szükséges lenne áttekinteni a harci funkciók reprezentációs formáit és ezek történetét. Kimeríthetetlen a tárháza azoknak a művészeti ágaknak és műfajoknak, amelyek az esztétikai értékteremtés szándékával jelenítik meg a katonaélet, a hadviselés, a háborúskodás, utóbb a terrorizmus és a fegyveres erőszak, a bűnözés témáját (szépirodalom, népszerű irodalom, képzőművészet, filmművészet). Az irodalomtörténet *háborús irodalom* címszó alatt tartja számon az I. és II. világháború hatása alatt született irodalmi szövegeket (regény, krimi, dráma, publicisztika, hadi tudósítás), valamint – tágabban – minden, harci és háborús témát megjelenítő irodalmi alkotást (harci dal, hősepika, csatadal, katonadal) (Martinkó 1988: 122–123). A 20. század során a háborús téma fokozódó mértékben vált a *filmgyártás* témájává. A nagy honfoglaló hadjáratok (francia–angol, világháborúk), a polgárháborúk (1848, Észak- és Dél-Amerika) mellett fiktív események (csillagok háborúja) állandósították a háború látványát. A művészeti narratívában a katona a legkülönbözőbb szerepekben és státusokban jelenik meg. Az utóbbi évek elektronikus *játékpiacát* a harci helyzetekben invitáló és integráló játékprogramok árasztották el. A vizuális média (tv) évtizedek óta *napihírként* referál a háborús eseményekről. 1991–1995 között a délszláv háború, a NATO 1999-es, Jugoszlávia elleni légioffenzívája, a 2001-es New York, a 2004-es, beszlni iskola elleni terrortámadás apró részletei követhetők voltak a média által.

A magyar folklorisztika kezdetektől fogva figyelemmel kísérte a történeti narratívumok műfajait, témáit. Az évtizedek során a kutatástörténetben a hősepika és a történeti monda kutatása kanonizálódott. A hősepika szüzséi és epizódjai, nyelvi-formai specifikumai iránt az irodalomtörténet a kezdetektől a 20. század második feléig intenzív érdeklődést tanúsított.¹⁶³ A összehasonlító kutatások módszerével, az utóbbi időben készült legteljesebb monográfia, Demény István Pál munkájaként.¹⁶⁴

163 A kutatások történetéről és kérdéseiről kimerítő áttekintést nyújt Voigt 1998.

164 A szerző rendre áttekintti a magyar szóbeli hősi epika forrásait, szüzséit, az Anjou- és Zsigmond-kori hősi epika, a törökellenes harcok hősi epikájának epizódjait, a hősi epika hőseit, formuláit, fejlődéstörténetét (Demény 1997).

A korábban kutatott hősepikai szüzsék (a csodaszarvas, Emese álma, a vérszerződés, a fehér ló, a kalandozások eseményei) mellett hősepikai kompozícióként vizsgálta meg Szent László kerlési kalandjának reprezentációit, Molnár Anna és Kerekes Izsák balladáját (Demény 1980, 1997). A történelmi narratívumok a *monda* címszó alatt kerültek be a kutatásba. Kóváry László *Száz történelmi rege* című gyűjteményével indította be kutatásukat (Kóváry 1857). Az ő nyomdokain haladva Orbán Balázs további narratívumokat tárt fel a lokális emlékezetből, és épített be monumentális monográfiájába (Orbán 1868–1873). Több tanulmány vállalkozott egy-egy történelmi személyiséghez (Mátyás király – Ferenczi 1968 és Kríza 1993b, Toldi Miklós – Szendrey Zs. 1914, Rákóczi – Bálint 1953 és Ferenczi 1960, Kossuth – Ortutay 1952, Petőfi – Dobos 1973), típushoz (betyár – Küllös 1988), valamint történelmi eseményhez (1848–49 – Dégh 1947 és 1952, világháború) kapcsolódó narratívumok összefoglalására.¹⁶⁵ A kutatások szerint a magyar történelem időtállóan emlékezetes figurájának Attila, Szent László, Mátyás király, Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, Rózsa Sándor, Horthy Miklós, emlékezetes epizódjainak pedig a honfoglalás, a tatár-török támadások, a szabadságharc, a két világháború bizonyult.¹⁶⁶

Az utóbbi évtizedek kutatási és értelmezési paradigmáját az emlékezetkutatás nyitotta meg. Maurice Halbwachsnak az „emlékezés társadalmi kereteiről”, majd Jan Assmannak a kommunikatív és a kulturális emlékezetéről szóló értekezése az emlékezést az emlékezetközösségek szerveződése és működése, az identitást konstruáló stratégiák és szertartások felől közeledik az emlékezési eseményekhez (Halbwachs 1925, J. Assmann 1999). Ebből a perspektívából az országtörténelem, a várostörténelem, a lokális történelem emlékezési és identitás-alakzatok, amelyeket más-más társadalmi igényeket termelnek meg. A katona ebben az értelmezési keretben az ország határainak, a nemzeti értékek védelmében, majd a rendi és lokális érdekek képviselőjében nyújt emlékezetes teljesítményt. A nemzeti és a lokális emlékezet a 19. századtól kezdődően olyan élő intézménnyé női ki magát, amely ezeket a teljesítményeket archiválja és népszerűsíti. Az utóbbi években fellendült kutatások érdeklődésének középpontjába új kategóriák kerültek. Az *emlékezhelyek* (*lieux de mémoire*) és az *emlékezetközösségek* (*collectivité-mémoire*) terminusát Pierre Nora és munkacsoportja dolgozta ki. A monumentális munka bevezető tanulmányában a csoport munkáját egybehangoló történész írja, hogy az archívumok, a megemlékezési szertartások, az eseménytörténetek olyan – anyagi vagy szimbolikus, tárgyi vagy esemény jellegű – konstrukciók, amelyek a történészek munkáján túl is az emlékezés szervezését és működését biztosítják (Nora dir. 1984–1992; különösen Nora 1984, 1986). Tulajdonképpen ebben az elméleti keretben bontakozik ki későbbben a *littérature à soi* (a *rólunk szóló irodalom*) és a *domestiquer l'histoire* (a *történelem házasítása*) irányzata. Az első a lokális közösség azon törekvését nevezi meg, hogy

165 Szendrey Zsigmond következetesen értekezett a történelmi narratívumokról (Szendrey Zs. 1920, 1921, 1922, 1923, 1925, 1926, 1927).

166 A magyar történelmi szájhagyomány gazdag forrásaiból kettőt emelünk ki: Landgraf szerk. 1998, Bosnyák gyűjt. 2001.

birtokba vegye saját múltját, illetve hogy kapcsolatot és párhuzamot keressen saját múltja és az országtörténelem között. Ebben a törekvésben születik meg a lokális történelem, valamint a különböző ünnepek forgatókönyvébe beépülnek a lokális múlt motívumai, sor kerül a múlt ünneplésére, a múlt patrimonizálódására. (Bensa–Fabre dir. 2001.) A második fogalom a múlt monumentalizálását, a műemlékek formájában történő kiállítását, az élettérben való állandósítását nevezi meg. Ebben a törekvésben a múlt szociális használatba kerül. (Fabre dir. 2000.) A műemlékek állítását Eric Hobsbawm az állam által kezdeményezett kitalált hagyományok csoportjába sorolta. Az első hullám a 19–20. század fordulóján söpörte végig a polgárosodó Európát (Hobsbawm 1987: 138). Az első világháború áldozatainak már lokális közösségek, helyi intézmények állítottak emléket.

Domestiquer l’histoire

A francia kutatócsoport terminusát felhasználva érdemesnek tartjuk hosszabban elidőzni azoknál a kulturális gyakorlatoknál, amelyek a történelmet láthatóvá és emlékeztetővé teszik a lokális életvilágokban, a családi univerzumokban. A történelmi eseményeket biografikus eseményekkel kötik össze, a háború helyszíneit a család és a lokális közösség tagjaival népesítik be, a háború hőseinek és áldozatainak állítanak emléket, a közösség életterében megörökítik az ott átviharzott háború nyomait. Ennek következtében a családi és a helyi megemlékezési szertartások folyamatosan felelevenítik a család, a közösség és a háborús események kapcsolatát.

A halott emlékének kimerevítését, kihelyezését szolgáló családi gyakorlatok és tradíciók olyan emlékezési alakzatokat preferáltak, mint a halott biográfiájának, genealógiájának megszerkesztése. A sorkatonaság és a hadviselés biografikus toposz. A biográfia olyan funkcionális kontextus, amelyben ezek a toposzok személyes megítélése, értelmezése megtörténik.

Az emlékezési alakzatok egyik csoportja a háborút, a katonáskodást a halál okaként jeleníti meg. Mint ilyen, általában két értelmezésben fordul elő. Első esetben a magánéletet valamilyen kollektív (nemzeti) dimenzióba emeli. Az egyénnek alkalm van a közösségi érdekekért meghozni a maga áldozatát, illetve, a település az ifjú életével fizeti meg a maga kötelezettségét. Ilyen értelemben az áldozat önkéntes volta miatt megnevesíti az egyéni életet, elnyomja a halál tragikumát. A halálról való beszélést pátosz lengi be, az egyéni (s az ennek hátterében húzódó kollektív) áldozathozatal heroikusnak minősül. A másik oldalon ezek az emlékezési alakzatok az egyéni élet és boldogság ellen irányuló, szenvedést és halált okozó háborút látatják.

A **verses halottbúcsúztatás** a 17–18. században a temetési szertartás fontos strukturális része volt. Az egyház általi tiltása ugyanakkor kezdődött, s ennek hatására az utóbbi évek-évtizedek idején szorult vissza. A 18. századi nemesi, nyomtatott halottbúcsúztatók a hivatalos vallásos szertartás szerkezetébe illeszkedtek,

elkészítőjük vallásos személy vagy közismert literátor. Szemléletük és frazeológiájuk a hivatalos vallásossággal összhangban van. A változás következő szakaszát a 19. század kéziratos halottbúcsúztatói képezik. E korszak verseit kántortanítók, parasztkántorok fogalmazták, a család elvárásához igazodva. Szerepe a halál fölötti meditációról a fájdalom kifejezésére, a búcsúztatás lebonyolítására, a szertartás irányítására tevődött át. Mind szemléletében, mind stílusában eltávolodott a halotti prédikációtól.¹⁶⁷ Részletesen szerkesztette meg a halott biográfiáját, a halálát kiváltó okokat, testamentumát. Előadására közönség előtt, a temetési szertartás keretében, vagy közvetlenül a végén, a hantolás előtt került sor.

A halottbúcsúztató a háborút, a katonáskodást az élet rendes menete, a magánélet, a családi boldogság elleni agresszióként jeleníti meg. Az egyént kiragadja szerettei, a szülőföld köréből, szenvedéseknek veti alá és a halálát okozza. A vers a történelmet személyi biográfia keretében építi bele.

Csep András katonát az aranyosszéki Bágyonból sorozták be katonának és küldték a frontra. Itt, a *A duló véres csatába / Az ellenség fegyvere* végzett vele. 1916. december 31-én temették. Halottbúcsúztató verse gyászkeretes nyomtatvány formájában készült el és maradt fent. Terjedelme 28 x 4 sor. A szerző neve hiányzik. A vers hitvesét, szülőit és hat testvérét szólította meg. Vigasztalásul üzentek nekik, hogy

*Kik meghalnak a hazáért
És a dicső szabadságért
Azoknak nevük az égben
Fénylik mint a nap az égen.*

Vásárhelyi Mihály legényember szintén az aranyosszéki Bágyonban élt. Szülei elhaláloztak, amikor őt a haza a béke helyreállításáért harctérre szólította, *Mert ránk rontott a Francia / Muszka angol és Szerbia*. A fiatalember hazafias kötelességének eleget téve indult a harctérre, „széphazája”, az „áldott béke” védelméért. Itt érte a halál, testét Galícia „silány földjébe” temették. A versíró láthatóan nem rendelkezett pontos értesüléssel a halál körülményeiről. A háborúban való részvétel hazafias kötelességként állítja be, a halált heroizálja. Ez az új szüzsé azonban hagyományos szövegkontextusba illeszkedett. A vers fenntartások nélkül használja fel az emberi élet mulandóságára vonatkozó, a halottbúcsúztatókban bármikor alkalmazható formulákat és motívumokat.

A vers vigasztaló szavakat intéz a halott fiú- és lánytestvérehez és azok családjához, s gyászra szólítja a falu fiataljait és minden lakóját. A gyászjelentő elkészítése és szétosztása az elmaradt temetést hivatott pótolni. A figyelmet a távoli földön elhunyt falubelire irányította, emléket állított ifjú életének és tragikus halálának. Halála pillanatában senki nem zokogott felette, ezért hozzátartozóit és ismerőse-

¹⁶⁷ E folyamat részletes bemutatása és szemléltetése: Keszeg 2000: 152. A téma irodalma: Kríza 1993a, Bartha 1995.

it utólag szólította fel a halott elszíratására. A közeli rokonok megszólításával fájdalomuk kifejezésére, a halott elszíratására ösztönözte őket. Rendre a testvérbátyját és -nénjét, atyafiait, rokonait, valamint lány- és legénybarátait nevezi meg. A vers másfél évvel a haláleset után íródott. Különálló lapon őrződött meg kéziratban, a család tulajdonában. Terjedelme 20 x 4 sor. A szerző Csép Titi. A vers végére írott megjegyzés:

*Aki ezt elolvasa a
Szeméből könny csorduljan.*

A bécsi döntést követően sok más dél-erdélyi magyar férfihöz hasonlóan Dávid Tamás is Kolozsvárra távozott Romániából. Munka közben ott érte a baleset. A vers két héttel a haláleset után, 1942. november 15-én íródott. Különálló lapon őrződött meg, kéziratban, a család tulajdonában. Terjedelme 16 x 4 sor. Szerzője Csiki József. A vers balladaszerűn mutatja be az eseményeket. Rendre elbúcsúzik feleségétől, hat testvérétől, nagynénjeitől és -bátyjaitól. Utolsó szavait a *Sok menekült testvérek*-hez intézi, isten kegyelmébe helyezve őket. (1–3. melléklet)

Az epitáfiumok. A rendelkezésünkre álló sírfeliratokon az 1848–49-es szabadságharc, a két világháború, valamint a romániai, 1989-es kommunizmusellenes mozgalom jelenik meg. Akárcsak a halottbúcsúztatók esetében, az epitáfiumok is a harctéren elviselt szenvedések és a bekövetkezett halál ambivalens voltát láttatják. A hazáért elviselt szenvedés, a meghozott áldozat olyan esetben is felkerül a síremlékre, ha a harcos túlélte a harci eseményeket, s családi körben, természetes halállal múlt ki. A világháborúban való részvétel azonban csak olyan esetben válik témává, ha az a halál kiváltója lett. A szövegtípus rövid terjedelme nem teszi lehetővé az egyes tartalmi motívumok kifejtését. Emlékezési alakzatként mindössze megnevezi, emlékezetben tartja, felidézi a háborúban való részvételt, kiindulópontot kínálva a róla való beszélés, a kommunikatív emlékezet számára.

A csomakőrösi Kelemen Györgyné Debreczi Mária sírfelirata azt örökíti meg, hogy férje az 1848–49-es forradalomban megsebesült, s a feleség éveken keresztül *híven, panasz nélkül* ápolta. Fábíán József ügyvéd 1805-ben született, 1891-ben hunyt el. Az aranyosegerbegyi temetőben helyezték nyugalomra. Rövid sírfelirata 40 év elmúltával arról tudósít, hogy *Az 1848/9szabadságharcban / Mint székely huszár / Vett részt.* Tuzson János 1904-ben halt, sírkövére a hozzátartozói fél évszázad elmúltával felírták, miszerint *az 1848/49iki/ szabadság harcban / hová őrnagy / nyug.m.kir. / honvéd alezredes* volt. Az anti (Bihar megye) temetőben Papp István / az oroszharctéren / hősi halált halt / és ott eltemetett / szakaszvezető emlékére édesanyja állíttatott síremléket. A család ebben a sírban helyezte el az édesanyja holttestét is. A koltói Lakatos Árpád a második világháború végén, 1944. október 20-án *HŐSI HALÁLT HALT MEG A / NAGYKÁROLYI HARCTÉREN.* Dzsó Miklós 30 évesen hunyt el Disznajón. Sírfelirata szerint *Háborúnak durva kése / Hosszú évek szenvedése* végzett életével. A baróti Trifuj család a világháborúban

elesett Ferenc és József nevű fiának emelt síremléket. A felirat szerint *Hősi halált haltak a második / világháborúban*. Emléküket a szülők temetkezési helye őrzi. (4–9. melléklet)

A 17. századtól folyamatosan regisztrált kézíratos változat után a nyomtatott **gyászjelentő** a 19. század első felében jelent meg, arisztokrata környezetben. A 20. század első felében használata általánossá vált az iparosok, a munkások és földművesek körében is. Szövegében több funkció rétegződik egymásra. Szertartásirányító (konatív) funkcióját a szertartás körülményeinek (időpont, hely, a gyászszertartás felekezeti típusa, engesztelő szentmise áldozat időpontja) megnevezése által tölti be. Valójában azonban a gyászlap szerepe nem merül ki a temetésre vonatkozó adatok közlésében. Sőt, ezen túl tölti be igazi hivatását. Ezért gyakran a szertartás végén kézbesítik, vagy a temetésen meg nem jelent ismerősöknek juttatják el. A családi irattárakban hosszú időn keresztül Gyakori volt a berámázott gyászlap falra való kifüggesztése.

A gyászjelentő egyik terjedelmes strukturális része a halott biográfiája. A biográfiában különösen az elhunyt emlékezetre méltó tettei és a halálát kiváltó okok vannak megörökítve. A harctéren elszenvedett szenvedés, sérülés vagy halál általában belekerül a gyászjelentőkbe. A tordai Dekáni Gusztáv tisztként vett részt az első világháborúban. Az orosz harctéren hősi halált halt, 1916-ban. Gyászjelentője megnevezi harci érdemeit (*csász. és kir. őrnagy, az 51-ik gyalogezredben; a hadiékítményes III. oszt. Vaskoronarend lovagja, a német birodalmi vaskereszt, hadiékítményes katonai érdemkereszt, az arany signus laudis stb. és legfelsőbb helyről nyert többszörös elismerés tulajdonosa*), halála körülményeit (*életének 47-ik, boldog házasságának 4-ik évében a orosz-harctéren július 8-án kapott súlyos sebében, a pozsonyi helyőrségi kórházban f. hó 10-én reggel 7 órakor*). (10. melléklet)

Emlékművek. A családi emlékéllítási gyakorlat mellett az első világháborút követően kollektív emlékművek (oszlopok és táblák) készültek a világháború áldozatai számára. A kezdeményezésben élen jár az egyház, valamilyen párt vagy egyesület és a polgármesteri hivatal. Aranyosvidéken a háborús áldozatokra emlékeztető obeliszk Várfalva, Aranyosrákos, Kövend középontjában, Torockón és Torockószentgyörgyön a templom udvarán található. Az emlékmű felirata szüksézszerűen közli az áldozatok elhunytának időszakát, helyszínét, s a felületet az elhunyt vagy eltűnt lakosok névsora tölti be. A felirat az epitáfiumok záradékával zárul (emlékezésre való felszólítás, az örök nyugalomra vonatkozó fohász). Az emlékmű a továbbiakban a megemlékezési szertartások célpontja. A szertartás az emlékmű körül zajlik, a halottaknak szánt virágcsokrok és a koszorúk itt kerülnek elhelyezésre. Míg a síremlék és a sírfelirat az egyéni sorsnak állít emléket, s az egyént genealógiai struktúrában helyezi el, az emlékmű és felirata a település áldozatait a kollektív sors, a történelem áldozatainak, a lokális közösség mártírjainak nevezi ki (Jakab 2007b).

Aranyosrákos unitárius templomának udvarán áll az első világháború idegenen elhunyt áldozataira emlékeztető emlékoszlop. Szövege patetikus és patriotikus hangnemben íródott. *Hős fiaknak* nevezi az öldöklés áldozatait, a világháborút a

hozzátartozókért és a hazáért vívott küzdelemnek. A torockószentgyörgyi emlékmű egyszerre örökítette meg az első világháború 28 és a második világháború 11 áldozatának nevét. (11–12. melléklet)

Emlékiratok és naplók. Az emlékiratok és a naplók az újkori modernség termékei (Gyenis 1965). Egyik oldalon az írásnak a mindennapi életbe való beépülésével, másik oldalon a személyes beszédmód terjedésével vannak összefüggésben. Az írás terjedése az élettér enyhe átrendeződését hozza magával. Az élettérben megjelennek és használati eszközökké válnak az írás kellékei (írószer, írósztal, könyvtár), a mindennapi életvezetésben állandósulnak az írásszokások (feljegyzés, írásgyakorlat, piszkozat, letisztázás, olvasás, írásos kommunikáció, az iratok archiválása). A személyes beszédmód a genealógiai és az autobiografikus, a lokális történelmi motívumok dominálását hozza magával.

Ebben a kontextusban tűnik fel a katonáskodás és a háború mint szüzsé. Az emlékirat és a napló elsősorban az ezzel kapcsolatos személyes élményeket és tapasztalatokat, esetleg a családi vagy a lokális színhagyomány narratívumait örökíti meg. A katonaság az a környezet, amely olyan intenzív érzéseket termel (idegenség, magány, honvágy), amelyeket írásban kell megörökíteni. Az érzések modellálásának, kanalizálásának közvetett formái a katonakönyvek és az emlékverses füzetek. A katonakönyvek Ferenc József idején terjedtek el, lettek népszerűek (Kotona I. 1980: 105, 1994). Szerzőik sorkatonák, a frontra kirendelt férfiak. A füzetben megtalálhatók az otthonra emlékeztető népdalok, nóták és emlékverses füzetek, a katonaelet körülményeit megörökítő, elküldhető verses levelek, saját szerzemények (Ujváry 1960: 167; Penavin 1980, 1983; Beck 1978). Több, a frontélményeket bemutató leírással rendelkezünk (Környeyné Gaál 1985).

Tamási Áron öccse, Tamási Gáspár 1967 decemberében kezdte el, 1968 szeptemberében zárta le a *Vadon nőtt gyöngyvirág* című emlékiratát. A történet tartalmazza az udvarhelyszéki férfiak életének jellegzetes eseményeit. Fegyvert gyermekként, legényes vetélkedés formájában fog kezébe. A szétrobbanó lövedék az arcát éri. Az első világháború idején Áron bátyját katonának sorozzák, a frontra viszik, ahol – apja büszkeségére – jelentős előmenetelt tanúsít. A faluban román katonákat szállásolnak el, akikkel Tamási Gáspár tartja a kapcsolatot. A szerző a katonaelet történéseit szemmel látható kedvteléssel részletezi. A legények izgatottan várják, hogy a sorozóbizottság egészségesnek találja őket. Összefogózva, hangosan énekelve vonulnak az utcán, örömeiket borral fokozzák. Szeretót keresnek maguknak, akivel levelet válthassanak a katonaság idején. A katonaruha, a nyírás felismerhetlenné teszi az újoncokat. A kaszárnyai rend, tisztaság, a háló, a táplálék kedvére van, a kiképzést kíváncsian várja. A leleményes Gáspár megfelelő öltözetet szerez, s egy kapitány tisztiszolgájaként kiköltözik a kaszárnyából. Elvégzi a ház körüli munkákat, tökéletesíti román nyelvtudását. Pártfogója újabb és újabb szabadságlevelet szerez. Később, családos emberként 1940-ben behívót kap, munkaszolgálatra viszik, majd 1944-ben a frontra kerül. Hamarosan orosz fogságba esik, s Szibériába szállítják, ahonnan 1945 októberében tér haza. (Tamási 1971.)

Fazekas István egy „bukovinai székely család krónikáját” írta meg a családi szájhagyomány alapján. Emlékirata nem regény, nem kordokumentum, „csupán szűk családi történet”. Ősei 1764-ben, a madéfalvi veszedelmet követően menekültek Bukovinába. Innen a család egyik ága 1941-ben, a visszatelepítések korában a Marosludas melletti Eckentelepre költözött vissza, majd egy későbbi hajítás Besztercére ágazott el. A másfélszáz év alatt a család történetét a történelem alakította. Esténként családi körben, az utcai kiüléseken *Hadik András generálisról, Sáska-vics (Siskowich) tábornokról, Karádé (Carate) alezredesről vagy éppen a nagylelkű telepítő grófról, Hájzingerről (Eizemberg) meséltek. Tudtak József főherceg és Ferenc József bukovinai látogatásáról is, melyet a mesével határos módon emlegettek.* A második világháború az édesapát ragadta magával. A frontról előbb halálhíre érkezett haza, későbbben, 1946-ban maga személyesen is visszatért a szibériai munkaszolgálatról. Az édesanya gyermekeivel 1944 szeptemberében Marosludas mellett tapasztalta meg a frontot. A megviselt orosz és román katonák embertelensége, olykor emberséges gesztusa számtalan történetben maradt emlékezetes. A menekülő özvegyet és gyermekeit lövedék érte. (Fazekas 2005.)

A háromszéki Zsigmond Ferenc katonatisztként, 1944. október 25-én került a második világháború harcterére. Magyarország, Szlovákia, Ausztria területén való hányódás után orosz hadifogságba esett. Az 1945 szeptembere és 1948 júliusa közé eső időszakot az örmény Jereván város közelében lévő munkatáborokban töltötte. Kőbányai munkát végzett, sorstársaival vasutat épített. Naplófeljegyzései az orosz munkatáborok, s ezen belül a katonatisztek életét örökítették meg. A feljegyzések visszatérő motívumai az utazás, a nélkülözések (az élelem, az öltözet, az orvosi ellátás, a könyvek hiánya, a tisztálkodás nehézsége), a megerőltető munka, a bizonytalanság, az emberi szolidarizálás formái, a szülőföld, a családtagok távolléte. (Zsigmond F. 1995.)

Zsigmond Erzsébet 1977-ben kezdte el a maga és családja életének megírását. A történetet meghatározó, háborús élményeivel indítja. Édesapját 1942-ben vitték a frontra. 1944-ben Marosmagyarót német katonák szállták meg, a Zsigmond család két katonát szállásolt el. A gyermekek életükben először ekkor kóstoltak csokoládét. A németek visszavonulása után a falu magyar lakosságának menekülnie kellett. Javaiat földbe ásták, padló alá, kutakba rejtették. A Szilágycsehig tartó úton a gyermeknek alkalmá van katonautó által eltaposott, az útfélen hagyott gyermek holttestet, bombázást látni, átélni az idegenben való elvesztődés élményét, megtapasztalni a rokonok közömbösségét, az idegen környezet ellenséges viszonyulását. Menekülés közben pár percre tűnik fel a katona apa, aki azonban nem segíthet gyermekein és feleségén. Visszatérés után a házakat kifosztva találják. „Édestől nem sok jó szót hallottunk abban az időben, mert a nyomorúságban még az is elfogy, de mi annál jobban ragaszkodtunk, jaj, gyermekek, ne érjetez ilyen keserű életet, mert csak az tudja, aki ezeket megérte s így kellett teljen, nem törődik senki senkivel, már nem feltűnő semmi, ha a szemünk láttára lelőttek valakit csupán azért, mert nem adta annak a katonának, mondjuk, amit kért, fejbe lőtte, s ment tovább, olcsó volt az emberi élet, de akinek még volt napja, az mindent kibírt. Ottan helyben maradtunk

még egy hetet, s azután mondták, hogy forduljunk vissza lassan, de mindenki azt mondta, hogy csak a falu helye legyen meg, akkor is szívesen hazamegy. Így megérkeztünk Magyaróra haza, jaj, ahogy a falut megláttuk, mindenki sírt, imádkozott, nagy volt az öröm, de amikor beértünk, jaj, az üres házak, se ajtó, se ablak, se semmi, ami mozdítható volt, a gödröket mind kiásták, s mindent elhordtak a falubeli románok és a rusziak, akik addig prétyénák s szomszédok, még sokan komaságban is voltak, akkor mindenünket kifosztották.” (Zsigmond E. 1995: 8.) (13. melléklet)

A **településmonográfiák** (falufüzetek) a nemzeti identitás kiépülését követően, a lokális identitások, különösen a polgári identitás szerveződésének formájaként születtek meg, a 19. század második felében.¹⁶⁸ Szerzőjük a lokális társadalom (esetleg elszármazott) tagja (lelkész, tanító, laikus értelmiségi), akinek egyaránt rálátása van az országtörténelemre és a helyi hagyományokra. A falufüzet az országos történelmet és a helyi társadalom történetét hozza szinkronba. A lokális társadalom múltját korszakokra tagolja, kijelöli a korszakok határait, az egyes korszakokat eseményekkel és szereplőkkel tölti fel. Az országtörténelem meghatározó egyéniségei ilyenképpen a lokális történelem szereplőivé válnak (a településen átutazó, megszálló fejedelem, a települést privilégiummal ellátó fejedelem, mecénás). A lokális történelem további szereplői azok a helyi személyek, akik részt vettek az országos eseményekben, egy országos kezdeményezést helyi szinten szerveztek meg, kapcsolatot tartottak országos hírnevű személyiségekkel. A lokális történelem bemutatása ünnepélyes keretek között, megemlékezési szertartás keretében történik meg. Ezzel párhuzamosan történik meg a lokális társadalom múltjának dokumentálása és láthatóvá tétele (emlékszoba, falumúzeum szervezése, a dokumentumok kiállítása). A múlt felfedezésében két motiváció válik külön. Az egyik a múlt, azaz az elmúlt idő, valamint a lezajlott események felértékelődése, patrimonizálása, megőrzésre méltó örökség státusába való juttatása.¹⁶⁹ A másik a múlt láthatóvá tétele, kiállítása, azaz szociális használatba vétele.¹⁷⁰

Márkodi Siklódi Sándor Székelyföldváron született 1918-ban. Édesapja vasúti dolgozóként állapodott meg a faluban. Siklódi Sándort katonának sorozzák és a frontra küldik, ahonnan sebesülése miatt 1941-ben tér haza. 1949-ben szerez tanítói oklevelet, ugyanettől az évtől tanügyi alkalmazott. Később a kolozsvári Pedagógiai Főiskolán román–történelem szakos oklevelet szerzett. Pedagógusi pályája Felvinchez kötötte. A község monográfiáját 1999-ben tette közzé. Benne a település, a református egyházközség és templom, az oktatás, a dalegyet és az olvasókör történetét dolgozta fel. A helyi társadalom életét jelentős mértékben meghatározta a trianoni és a bécsi döntés. A magyar lakosság nagy számban repatriált Magyarországra, a faluban a vasműves indulatokat és akciókat szított. Az első világhá-

168 Irodalma: Gyáni 2002, Keszeg 2007e.

169 A történelmi, kulturális örökség (*patrimónium*) fogalom a *longue durée*-vel van kapcsolatban, s előírja a tárgyak vitathatatlan tiszteletét, védelmét (Chastel 1986: 410–436).

170 A múlt kiállítása, láthatóvá tétele az örökségi politika része (Fabre 2000: 22). Egyaránt szolgál turisztikai és lokálpatrióta érdekeket.

borúban elesett első felvinci áldozatról az olvasókörben emlékeztek meg. A háború öt személy életét követelte, hárman orosz fogságot szenvedtek. 1944 őszén Felvinc is tűzvonalba került. A front épületeket rongált meg, emberáldozatot szedett, politikai fogolyként ártatlan lakosok jutottak orosz fogságba. (Márkodi Siklódi 1999.)

Fejér József 1928-ban született, középiskolát végzett, ipari szakmunkásként dolgozott, majd faluja néptanácsának alelnöke volt. 30 éven át gyűjtötte a falujára vonatkozó adatokat. Ezt követően 8 évig írta rövid lélegzetű munkáját, *Aranyos-egerbegy fejlődése és történelmi múltja* címmel. A falufüzet kiter a település eredetére, múltjára, lakosságának eredetére, összetételére, gazdálkodására, hitéletére, az intézmények történetére, a helyi szokásokra. A honfoglalás előtti korból induló történelmi áttekintés alapja Orbán Balázs monográfiája. Részletező bemutatást az 1848-as forradalom epizódjairól, az egerbegyi férfiak hőstetteiről nyújt. Fábrián Zsigmond azzal szerzett elévülhetetlen érdemeket, hogy Bem József tábornokot köpenye alá rejtve menekítette ki a segesvári csatából. A faluból mindkét világháború sok áldozatot követelt. 1944. szeptember 12. és október 12. között a falu a magyar–német és az orosz–román sereg állásai közé került. A falunak alkalmá volt megtapasztalni a háború borzalmaait. A háborúk kimenetele a település magyar lakosságának státusát jelentősen megváltoztatta. (Fejér 2000.)

A katonaság a kommunikatív emlékezetben

A sorkatonaság, a 20. századi front és a munkaszolgálat elmozdította a hagyományos életforma és mentalitás horizontjait. A férfiak idegen földrajzi, kulturális és szociális környezetekbe jutottak el. A migráció *utazás- és tájélményt* nyújtott, kitágította az élettér dimenzióját, rálátást nyújtott idegen, ismeretlen világokra. A kaszárnyában, a fronton kötött ismeretségek, kapcsolatok *különböző mentalitásokat* hoztak egymással kapcsolatba, *szövegeket, ismereteket, nyelvtudást cseréltek ki, kapcsolatokat állandósítottak*. A mozgófront átmenetileg idegen személyeket telepített be a lokális társadalomba, ahol jelenlétükkel, viselkedésükkel riadalmat keltettek, tragédiák kiváltói voltak, megterhelték a helyi társadalom viszonyrendszerét. Az átvonuló front nyomán *etnikus és szociális* sztereotípiák maradtak fenn. A sorkatonaság, a front és a munkaszolgálat *új életérzéseket* alakítottak ki (honnágy, patriotizmus, sovinizmus, bajtársiasság), *az érzések kifejezésének új formáit* honosították meg (levél, verses levél, emlékjegyzés).

*Ott estéknként ésszegyűltünk, egyik egyet mondott, a másik mást mondott, ott úgyé mindönféle tanár volt, történelem, földrajz, mindönféle. Egyik így világosította föl az embört...¹⁷¹ Áj faluban „a magyarok bevonulásakor [...] a bevonuló katonák nótáit kapták az ájiaik először az anyaországtól”. A településen ebben az időszakban 40–50 dallam honosodott meg. A katonaságból a legények további dal-
lamokat vittek haza. (Vargyas 2000: 21–32.) A szibériai lágerben a foglyok egymás-*

171 Fehér István, Nagyalambfalva. Buzogány Anna Zsuzsánna gyűjtése, 2002.

nak tartanak előadást és nyelvleckét: „Mi tartotta a sovány és szúrós szemű Dima főhadnagyban a lelket, hogy rongyosan és éhesen tovább folytatta előadássorozatát a napkeleti istenekről? Hans Kohnban, hogy ragyogó színekkel ecsetelte Palesztina jövőjét a tizenkilences földbarakkban? Szász Gyurkában, egy szemüveges hadapródban, hogy a francia nyelv befejezése után angol szöszedetet készített, és szorgalmasan folytatta tovább az angol nyelvet?” (Markovits 1965: 419.) Az évtizedeken keresztül megőrződött etnikus sztereotípiák a következők: a németek műveltek, de csupán magukat szeretik, az oroszok civilizálatlanok, az orosz nőkatona kegyetlenek (Kiss Károly, Illyésmező sz. 1922. Bartis Klára kutatása, 2004); a németek okosak, de könyörtelenek, az oroszok tolvajok, részegesek, a románok gyengék, gyávák, a zsidók ártatlanok (Sándor János szibériai hadifogoly. Kinda István kutatása, 2002); a német katonák kedvesek, ajándékot osztogatnak, az orosz katonák műveletlenek, egyik katona faliórát visz az óráshoz, hogy 10 kicsi órát készítsen belőle;¹⁷² „Néhány méterre tőlünk tragikus epizód játszódik le. Hiányosan öltözött, félig meztelen, de kemény kötésű, csíkos ruhás rab, pisztollyal oldalán és sok-sok karórával, rátamad egy árkáscsizmás német katonára. Óráját követeli. A német nem adja. Tettegességre kerül sor, s a tagbaszakadt árkáscsizmás férfi – néhány száz vagy ezer báméskodó szeme láttára – rövidnyelű csákányával agyonüti a támadót. Szétveri az agyát ennek a nyomorult harácsolónak.” (Zsigmond F. 1995: 28.) *Ott meg abba az ezeridegenbe, ahol soha nem jártunk, még álmunkban sem, s ennyiféle nép, nemzet összekerültünk, s ott is egyik a másikat segítettük, nem hagytuk ott, há mondom, hogy van valami az emberben, az emberiségben, kéremszépen, hogy az az ezeridegen is kiségti a másikat.* A munkaszolgálatra szállított foglyok takarmányrúpát, tőköt fogyasztanak, vizeletüket isszák, zúzmarát kaparnak, elfogyasztják a frissen döglött ló húsát;¹⁷³ az egyik orosz hadifogoly együltében 7 darab 1,5 literes csésze céklalevest fogyaszt el, egy társa egy évre 2 kg nyers krumplit; egy alkalommal 120 tetűt ölt meg a testéről; 85 kilósan ment el, 40 kg testsúllyal tért haza.¹⁷⁴

Következtetések

1. A történelem retorikája. A katonáskodás 20. századi folklórja a katonai szolgálatot a férfisors strukturális tartozékaiként jeleníti meg. A katonai szolgálat hivatalos, szakintézmények (minisztérium, sorozóközpont, helyi állami intézmények) általi szervezése és lebonyolítása mellett a lokális társadalmak kiépítették a maguk, katonasággal kapcsolatos informális intézményrendszerét. A sorozás és a rukkolás rituális keretek között történt meg. A sorozásra és a rukkolásra behívott fiatalok megkülönböztetett figyelemben részesültek. A katonabált, a katonabúcsút, a soro-

172 Farkas Ferenc sz. 1928, Kolozsvár. Erdődi László gyűjtése, 1998.

173 Kovács Péter hadifogoly sz. 1917, Oroszhegy. Kovács Melánia gyűjtése, 2004.

174 Kis András, Érszőlős, sz. 1916. Sántha Virág gyűjtése, 2002.

zóhelyre való beutazást, a katonaelet mozzanatait élénk érdeklődés és támogatás, közösségi részvétel követte. Az események megteremtették azt a beszédhelyzetet, amelyben aktivizálhatóvá vált a település katonáskodással kapcsolatos narratív regisztere. A látszólag kontraprezentikus beszédmód a múltat, az elődöket idézte fel, valójában azonban a katonasággal szembeni attitűd, a katonaságban való viselkedési stratégia formáit közvetítette. Szocializáló funkciót játszott azok irányában is, akik számára a kaszárnyai élet ismeretlen volt (nők és gyermekek). A besorozott és berukkolt legények új státushoz jutottak és privilégiumokat élveztek környezetükben (a munkavégzés alóli átmeneti felmentés, költsékezés, udvarlás, esti és éjszakai kimaradás, duhajkodás). A mindennapi viselkedés normáinak szinte rituális megsértése (hangoskodás, túlzott italfogyasztás) a fiatalokat egyénenként és korcsoportként a közösségi emlékezetbe emelte be. A sorozás és a rukkolás során a fiatalok a helyi intézmények figyelmébe kerültek, az egyén kapcsolathálója szertartásos körülmények között aktivizálódott, funkcionálissá vált (búcsú, köszöntés, ajándékozás) és kibővült (jegyeség, cimboraság, komaság). A sorozás és rukkolás során felidézett, igénybe vett kapcsolatok egyik része csupán a katonai szolgálat idején funkcionált (levelezés),¹⁷⁵ másik része a katonaságot követően is érvényben maradt. A katonák és az otthonmaradottak, valamint a búcsúzkodó katonatársak közötti kommunikációnak szintén megvoltak a hagyomány által szavatolt formái (verses levél, levél, fényképküldés, közös fénykép készítése, a katona meglátogatása, emlékes füzet kitöltése).

A katonaság a férfiak életében átmeneti rítus szerepét játszotta. Mediáló funkcióját a legényélet és a házaselet, a munkában való alkalmi részvétel és munkabaállítás, a családi és lokális közösség és az idegen világ közötti közvetítésben töltötte be. A katonaság narratív megjelenítésében a következő motívumok dominálnak: a katonabúcsú szervezése és lebonyolítása, a lányoktól és a rokonságtól való búcsúzkodás, az utazás, a kaszárnyaélet nehézségei (étkezés, ruházat, nélkülözés, szigorú program, a felettesek embertelensége, büntetések, a román beszéd), a bajtársias és a férfias kapcsolatok (egymás megsegítése, emberséges tiszteltetés), a katonaelet emlékezetes eseményei (jóllakás, kihágás, felettesek átverése), az idegen világ (földrajzi és szociális környezet) megjelenítése, a kaszárnyai élet mindennapjai (levélírás, ünneplés, csínyek), állandó vagy alkalmi udvarlás, a szabadság eltöltése, a hazaiakkal való kapcsolattartás.

A katonáskodás rítusai, a katonasághoz és a katonákhoz való viszonyulás, a katonáskodásról, a kaszárnyai életről való tudás, a katonáskodásnak a személyes biográfiába való beépítése a katonaságot a paraszti társadalomban *longue durée*-vel rendelkező intézményként jeleníti meg.

175 Győri Klára lánykorában az estéket gyakran levélírással töltötte. Édesapja biztatására a falu híreiről tudósította a széki legényeket (Győri 1975: 69). „Én csak mind a leveleket küldözgettem a harctérre, a postás már rám szólt, hogy értem kell annyit járjon a Forrószeg utca végére. A szegény széki legények nagyon sokszor és nagyon sokan megemlékeztek rólam. Apám mind számon tartotta, ki írt s mit írt, és figyelemmel volt, hogy ha máskor nincs időm, hát éjjel válaszoljak, mert szegényeknek csak annyi örömük van, ha otthonról levelet kapnak.” (Győri 1975: 106.)

A háború, a front és a munkaszolgálat a történelem tragikus megtapasztalása. Megélésében a katonaság kedélyes rítusai háttérbe szorulnak, az egyén szocializálódás nélkül, s épp ezért kiszolgáltatottan szembesül az eseményekkel. A háború, a front és a munkaszolgálat sorseseeményként épül be az egyén és a közösség életébe, az életpályákat és az életvezetést negatív minőségek felé irányítja el. Narratív megjelenítésének motívumai a következők: a halállal való szembesülés, a test degradálódásának átélése, a család szétszakítása, a családtagok meggyalázásának és elpusztításának látványa, a generációkon keresztül és az élet során gyűjtött anyagi javak elvesztése, a nacionalizmus és az emberi brutalitás formái, az ösztönök leplezhetetlen megnyilatkozása (gyilkolás, lopás, éhezés, kimerültség, félelem). A háború, a front és a munkaszolgálat a vizsgált forrásokban a rövidtávú idő dimenziójában jelenik meg. Épp ezért a róla való beszélés hosszasan, máig hatóan állandósult, ritualizálódott (emlékoszlop és -tábla állítása, megemlékezési szertartások). Az emlékezés rituális kerete a megemlékezési szertartás, amely a jelen társadalmat a múltba vezeti be, az emlékezés alakzatainak megszerkesztése és forgalmazása a múltat megtanulhatóvá és felidézhetővé teszi.¹⁷⁶

2. Belelátni a történelembe. A sorkatonaság és a háború révén az egyén, a lokális közösség és nagytörténelem kapcsolatba kerül. A történelem az individuális életpálya, valamint a település, az etnikum kollektív életének alakítója lesz. Az események személyes tapasztalatot termelnek a történelmet formáló személyekről (Ion Antonescu marsall, vezérkari főnök, hadügyminiszter, Horthy Miklós). Sok-sok egyénnek adatik meg történelmi eseményben venni részt (doberdói csata, a Don-kanyar harcai, a tordai csata, 1989). A történelemmel való személyes találkozás új érzékenységet alakít ki, lehetővé teszi a múlt és a kortárs események megértését és megélését. A történelemben való részvétel nyomán az egyéni és a közösségi élet értékelése, értelmezése és megítélése tágabb (európai, történelmi) dimenziókban, összefüggésekben történik meg. A katonáskodás, a háborúban való részvétel a történelmi események értelmezése számára individuális, személyes perspektívát honosít meg.

A történelemről szerzett személyes tapasztalatok bekerülnek a helyi emlékezetbe, biográfiai és családtörténeti eseményként élnek tovább. A település története nagyobb dimenzióba illeszkedik.

3. A háborúban való részvétel, a katonáskodás az individuális élet szervezésére választott, életvezetési stratégiák egyike lesz. Átmenetileg, hosszabb vagy rövidebb ideig intenzíven kisajátítja az egyén életét és meghatározó élményeket hagy maga után. A kiszolgáltatottság legszélsőségesebb helyzeteibe kényszeríti az egyedet, s olyan egzisztenciális és humánus értékeket és normákat gyakoroltat be, mint a segítségnyújtás és a segítség elfogadása, a másokért érzett felelősség, a remény, a hit

176 A szakirodalom az emlékezést és a felejtést szervezett, kulturális viselkedésként jeleníti meg (J. Assmann 1999, Weinrich 2002), diszkurzív érdekekre (nacionalizmus, birodalmi érdekek, anyagi haszon) vezet vissza (Burger 2001).

megőrzése a kilátástalan helyzetekben, a túlélési ösztön győzelme a betegségek, a szenvedés fölött, az emberség felismerése a más szokásokat éltető, más nyelvet beszélő idegenekben.

A távolban, idegenben eltöltött idő alatt felértékelődik az elhagyott szülőföld, szülőház, család. A szenvedés, a nélkülözés olyan mértékben hangolja át líraira a férfiak életérzését, hogy napi életvezetésükben állandósítja a naplóvezetést, a versírást, a magánlevelezést. Ezek a kulturális gyakorlatok személyes tudást, személyese élményeket örökítenek meg a történelemről.

4. A történelemmel való találkozás élménye beemelődik a kulturális emlékezetbe. A lokális társadalom a történelem emlékeit betelepíti a maga környezetébe, kiállítja a maga életvilágban. Kitermelődnek a lokális történelem helyi specialistái, a lokális történelem előadásának alakzatai, helyzetei és rítusai.

5. A sorkatonaság életbe léptetése a harci technikák és stratégiák elsajátítását a férfiak kulturális szerepének részévé tette. A férfi az európai társadalomban az ország biztonságának letéteményesévé vált. A tudás és a jártasság megszerzése beavatási szertartás keretében történt meg. A katonai kiképzés egyúttal a férfivá és a felnőtté válás intézményeként is működött. Az egyén átmenetileg egy férfitársadalomba szocializálódott, megtanulta és begyakorolta a katonai, a férfias viselkedés szabályait. A berukkolásra készülve elsajátította környezetének az intézménnyel kapcsolatos hagyományait. A katonai szolgálat idején az alakulat és a katonatársak emlékezeti kultúrájával került kapcsolatba, valamint maga is tapasztalatokat szerzett a katonai életformáról. Hazatérve ezeket a tapasztalatokat és hagyományokat népszerűsítette.

A sorkatonaság megszűnése, a katonai szolgálat professzionalizálódása ezeket a (magánéleti, családi, nemzeti keretben érzékelhető) tapasztalatokat iktatta ki, dekontextualizálta. Mi változott meg? Egyik oldalon virtuálissá vált az a haza, amelynek védelmére minden férfi állampolgárt kiképeztek. Ezzel egyidőben a nemzetért, a hazáért érzett felelősség más síkra tevődött át. A másik oldalon a családi hagyományból eltűnt, láthatatlanná vált a hazát védelmező katona, aki az állambiztonság, az állampolgári biztonság, a katonai tudás letéteményese volt. Ettől kezdve a katonai életformáról, a hadviselésről való tudás és tapasztalat kialakítása olyan médiumok szerepévé alakult, mint a művész- és a dokumentumfilm.

Természetesen, a politikai életben is jelentős változások következtek be. Az EU-hoz való csatlakozás a biztonság más kereteit teremtette meg. Továbbá, a terrortámadások számának növekedése, világszinten való elterjedése a veszély, a fenyegetettség, az erőszak más formáit telepítette be a köztudatba.

Mellékletek

1.

Vásárhelyi Mihály búcsúztatója
Ki Galiciában elesett 1915 Május 21-én.

Az ifjuság kellem telyes
Szép kertében igen kedves.
Szegény árva legény fellett
Éneklek most Gyász énekett

Jertek ifjak haljátok
Én példámon tanuljatok
S ne bizatok szépségtekbe.
Sem ifjú erőtökben.

Mert lám a sors egyet fordul
S azonnal szemfedő borul.
Arcáitok rozsáira.
Szép éltetek folyásira.

Néktek is a sors mostoha
Lehet ép mint nekem vala.
És a halál jég kebelén,
El hervadhatok úgy mint én.

Énis köztetek egy virág.
Valék a kit az árvaság
S a szegénység kenyere
S vize növelt fel enyire.

De a haza hivo szava
Az mindennél elsöbvala
Mert ránk rontott a Francia
Muszka angol és Szerbia.

Amig szép hazámat védtem.
Galicia közepében.
Gyilkos golyo a szívemet
S ki oltotta életemet

Reám fuvalt halál szele
S el hervadt bus szívem tölle
Itt hagytam a földi hazát.
Ugyis tartt még elég árvát.

Bágyon egész ifjúsága
Örege kicsinye nagyja
Tudjátok meg hogy a világ
Sokat ígér keveset ád.

Kinek gyász tiszteletére.
Gyültünk ide e szent helyre
Az már rég alusza álmát.
Ujitsuk meg hát halálát.

Ő Vásárhelyi Mihály volt
A ki a hazáért meg hott.
De még hányan haltak s hálnak.
A míg áldott békét hoznak.

Az én gyászos sorsom látva.
Ne sirjatok hisz az tudva
Van hogy mindenkinek sorsa
Ez lesz be fed egy sir hantja.

Samu bátyám hitveseddel
Klára néném tieidell
Testvérek hozátok térek
Még egyszer és bucsút vészek.

Isten áldjon jóságtokért
Testvéri szeretetekért
Isten legyen már veletek
Virágoztasa éltetek

Atyafijak jó rokonok
Tinéktek is bucsut mondok
Isten áldjon jóságtokért
Értem fáradozástokért

E földön míg tart éltetek
Áldásában bővölködjetek
Virágozzon családotok
Isten legyen már hozátok

Lány s legény barátaim
Minden rendü ismerőseim
A kik a temetésem
Ugy sem lehetek jelen.

Nem voltak ott a hü szivek
Kik értem könyet ejtsenek
És nyugalmat kívánjanak
Ezen árva katonának.

Galicia silány földje
Be sok vitéz temetője
Adj nyugalmat a hősöknek
Akik már ott meg pihentek

Álmuk legyen bátortalan
Sirjok szája míg fell pattan
Sirod fellett béke lengjen.
Isten veled s velünk. Ámen.

Irta Csép Titi Bágyon
1917 év I hó 16 án.

Bágyon. Vásárhelyi Mihály fiatalon esett el az első világháborúban. A vers másfél évvel a halál-
eset után íródott. Különálló lapon őrződött meg kéziratban, a család tulajdonában. Terjedelme
20 x 4 sor. A szerző Csép Titi. Keszeg Vilmos gyűjtése.

2.

Búcsúztató

Csép András katona felett 1916. December 31.

Halandó rendeltetése
Hogy sírba kell majd tennie
Bár mindenkor szívet sebezhet
De érzékenyebb az eset

Midőn olyan dől sírba
Ki még nem volna a sorba
Kiért szemünkből könny csordul
Mint tört virágra harmatszál

Ki tud érzéketlen lenni
Midőn újra kell temetni
Egy kis család védbástyáját
Hazánk vitéz katonáját

Sirasd meg sorsod halandó
Életed beh hervadozó
Lásd szived reményei beh
Hirtelen ment semmibe.

Ha ma élsz öröm vigságba
Holnap fekhetsz koporsóba
Ha ma tiednek örvendsz
Holnap utánok kesereghetsz.

Oh halál miért keserítél
Szívünkbe sebet miért ejtél
Fájdalom könnyet öntél
Miért inditod meg ismét.

Oh érezzük veszteséged
Szülőd, nőd, mely sujt téged
De ne feledjétek soha
Hogy az élet s halál ura.

Mindenkor bölcs ő dolgában
Atyánk életben s halálban
Egyik kezével hogyha ver
Másik kezével felemel.

Csép Andrást is eltalálta
A dülő véres csatába
Az ellenség fegyvere
Áldott jó lelkét megtörte.

S az a hitves, szülő, testvér
A rokonság az egész község
Fájlalja gyászos kimultát
Halljátok meg bucsuját.

Első bucsuzások tárgya
Hát te lészel Balogh Klára
Kivel az életet kezdtem.
Kiért oly igen fáj szívem.

Kedves hű nőm nem reméltem
Hogy az én ifju életem
A haza szolgálatában
Lesz a halál martaléka

Enyhítsen meg az a tudat,
Hogy a sűrű halál miatt
Szép hazám szolgálatába
Hány ifju szállt a sirba.

Kik meghalnak a hazáért
És a dicső szabadságért
Azoknak nevük az égben
Fénylik mint a nap az égen

Sírom leltem idegenbe
Ámbár az is Isten földje
Befogadta fáradt testem,
Hogy ott örökre pihenjen.

Temetésem harangszó
Nem volt csupán csak ágyúszó,
Távol voltak a hű szívek
Akik engem úgy szerettek.

Kedves hű nóm a te szived
Amely legjobban szeretett
Köszönöm hogy megbecsültél
Nyerj jutalmat az Istennél.

Csép Mihály édes jó apám
Balogh Anna szülő anyám
Fájhat szivetek igazán
Nincsen a jó fiu immár.

Midőn engemet könnyeztek
Nem szabad elfelejtenetek
Aki meghalt szép hazánkért
E világon már sokat élt.

Azért vigasztalódjatok,
Imátokba foglaljátok
E községet, e szép hazát,
Amely nektek kenyeret ad.

Ez vég kérésem hozzátok
Jó szülők kik fájlaljátok
Öregségetek gyámolát
Sziveteknek szakadását.

Van még hat élő testvérem
Kiknek nevét most e helyen
Nincs idő felemlítenem
Szálljon rátok hát kegyelem.

Szülőimet tiszteljétek,
Egymást híven szeressétek
Igy megáld az egek ura
S nem juttat a sok nagy bura.

Minden rendü hű rokonok,
Após, anyós, jó barátok
Kiket mind nem említhetek
Az Isten legyen veletek.

Temetésemre ide gyűlt
És szomorun összevegyült
Gyászos sereg Isten népe
Szálljon rátok Isten lelke.

És ezáltal vezérelve
Eljussatok a mennybe,
Hol a jóság jutalmául
Reám örök tavasz virul.

Megboldogult jó barátom
Utoljára én kívánom
Sirodon az idegenbe
Folyton tartó béke lengjen.

Álmodat ne háborítsa
Ágyúk s puskák ropogása
Isten veled, jó éjszakát
Adja meg tested nyugalmát.

Bágyon. Csép András az első világháború áldozataként idegenben hunyt el. A vers gyászkeretes nyomtatvány. Terjedelme 28 x 4 sor. A szerző neve hiányzik. Keszeg Vilmos gyűjtése.

3.

Dávid Tamás Bucsuztatoja MH 1942. XI hó 2 án

Dávid Tamás gondolt egyet.
Enis menekült kel legyek,
Isten Velled feleségem.
Haza jövök még az öszen.

Nem menyek en Koncsentrára
Inkább menyek Kolozsvara
Meg védni az egéségem
Meg védni az éllettemet

Amint Kenyerem Kerestem
A Bihari uttesteken
Meg rudta egy lo a melyem
Amitől én beteg letem

Én az orvoshoz nem mentem
Azt gondoltam joban leszek
De a fájdalmim nem szünt meg
Én a munkárol el jöttem

El mentem én más munkára
Meszire az én hazámtol
De én onan is el jöttem
Mert én nagyon beteg lettem

Dénes Samu ne Hagyatok
Mert én itt mingyár meg halok
Vigyetek el engem Pestre.
A korbázba tegyetek be

Jo orvos úr ara kérem
Gyógyicson meg engem szépen
Mert Vár othon feleségem
S otthon marat ket testvérem

Nefej fijam joban leszél
Haza mehetcz még az őszel
De el dagat a job Karam
Amibe én bele haltam

Isten veled feleségem.
Kivel én Sokáig éltem.
Köszönöm a joságodat.
Isten Viseje gondodat

Testvéreim hattan Vattak
Töleték is el bucsuzak
Ne sirasattok engemet
Mert nekem el keletet menem

Laci Dénes Pali Péter
Kérlek ne felejcsetek el
Mongyátok meg oda haza
Hogy én it már Boldog Vagyak

Édes Hugom és Hütársa
Márton Bátyam és családja
Vigyázatok magatokra
Vigyázatak Ángyatokra

Szüleimtől nem bucsuzok
Vellek én már találkozok
Elmondom hogy el jöttetek
Hogy mind bujdosok lettetek

Nagy bátyáim és nagy néném
És a töbi rokonaim
Mindenkitő el bucsuzak
Isten Veletek Szomszédak

Isten Velletek vajtársak
Akik velem dolgoztattak
Vigyázattok magatokra
Ne jusatak a Sorsomra

Mehesetek inen haza
A ti kicsi falutokba
Isten maragyon Velettek
Ti Sok menekült testvérek

Irta Csiki Jozsef
1942 November 15én

Bágyon. Dávid Tamás, mint sok más erdélyi magyar férfi, Kolozsvárra távozott Romániából, ott érte a baleset. A vers két héttel a haláleset után, 1942. november 15-én íródott. Különálló lapon őrződött meg, kéziratban, a család tulajdonában. Terjedelme 16 x 4 sor. Szerzője Csiki József. A vers balladaszerűn mutatja be az eseményeket. Keszeg Vilmos gyűjtése.

4.
E SIRKŐ GONDOS
NŐ ÉS SZERETŐ EDES
ANYA KELEMEN
GYÖRGYNÉ DEBRECZI
MÁRI EMLÉKÉT HIRDE
TI. FÉRJÉVEL EGYBEKELT
1844 BEN. ELHALT
1888 NOVEMBER
HAVÁBAN. E KÖVET
HÁLÁBÓL EMELÉ
FÉRJE KI MAGYAR
HARCZBAN 1849 BE
FELSZEGSEBET SZEN
VEDETT KIT 1848 TO
HIVEN PANASZ
NELKÜL ÁPOLA

Csomakőrös, Kovászna megye. A sírjel a temető régi részében található. Homokkőből készült síremlék. Méretei: 96 x 50. A felirat fölött rozetta. Lejegyezte Szócs Borbála, 2002.

5.
ÜGYVÉD
FÁBIÁN JÓZSEF
Szül. 1805 Jan. 2
Mehalt 1891 Oct 29.
Az 1848/9 szabadságharcban
Mint székely huszár
Vett részt.
Nyugodjék békével
És
NEJE
M. BOGÁTI JAKAB KATALIN
SZ. 1817. MEGHALT 1895

Aranyosegerbegy, Kolozs megye.
Lejegyezte Keszeg Vilmos, 2000.

6.
TUZSON JÁNOS

az 1848/49iki
szabadság harcban
hovéd őrnagy
nyug.m.kir.
honvéd alezredes
1825–1904

Sepsiszentgyörgy, katolikus temető, Kovászna megye.

Fehér márványból készült síremlék. Méretei: magassága 150 cm, szélessége 55 cm, vastagsága 11 cm.

Lejegyezte Román Márta, 2005.

7.
Papp István
az oroszharctéren
hősi halált halt
és ott eltemetett
szakaszvezető emlékére
emeltette az anyai szeretet
élt 26 évet
meghalt 1915 jún. 13
gyászolja hátramaradt özvegye, édesanyja
Áldás emlékére
Itt nyugszik Papp Julcsa

Ant, Bihar megye.

Lejegyezte Benedek Réka, 2002.

8.
ITT NYUGSZIK
LAKATOS ÁRPÁD
HŐSI HALÁLT HALT MEG A
NAGYKÁROLYI HARCTÉREN
Szül. 1922 II 15 megh. 1944 X 20

Koltó, Máramaros megye.

Betonból készült síremlék.

Lejegyezte Bölönyi Helga-Tünde, 2003.

9.

Ferenc, József
sz. 1918 sz. 1923
Hósi halált haltak a második
világháborúban.
Emlékük legyen áldott!
Szülői
Trinfuj Ferenc
1880–1953
Ráduly Juliánna
1885–1969

Barót, Új temető, Kovászna megye.
Bazaltos andezitből készült, obeliszk alakú síremlék. Fénykép és vésett kereszt díszíti. Méretei: magassága 180 cm, szélessége 36 cm, vastagsága 20 cm.
Lejegyezte Tőkés Lóránt, 2004.

10.

Alólirottak úgy a maguk, mint a közeli és távoli rokonok nevében mélyen megszorodott szívvel tudatják, hogy a hű férj, gondos édesapa, gyöngéden szerető fiu, igazi jó testvér és rokon

Dekáni Gusztáv

csász. és kir. őrnagy, az 51-ik gyalogezredben; a hadiékitményes III. oszt. Vaskoronarend lovagja, a német birodalmi vaskereszt, hadiékitményes katonai érdemkereszt, az arany signus laudis stb. és legfelsőbb helyről nyert többszörös elismerés tulajdonosa,

Életének 47-ik, boldog házasságának 4-ik évében a orosz-harc téren július 8-án kapott súlyos sebében, a pozsonyi helyőrségi kórházban f. hó 10-én reggel 7 órakor meghalt.

...Itt vagy tehát! Óh, nem így vártunk mi tégedet! A borzasztó vérzivatarokban a diadal és dicsőség utját jártad; nem félted a halált; többször sebesülve elbukál, de szívós kitartásod, fegyelmezett egyéniséged, lángoló honszerelmed ismét a harcok tüzébe szólított, míg most diadalmaskodott fölötted a halál.

Haza jöttél: lassu sötét jármű hozott, élbabér helyett hervadó virágokkal ékeztve. Önfeláldozó honszerelmed a halhatatlanok közé emelt; míg tied szeretete sziveinkben emel neked emlékoszlopot. Mérhetetlen veszteségünk fájdalmában a zsol-táriróval zokogjuk: „Elesett a mi fejünknek koronája”; nincsen oly bánat, mint a mi bánatunk; Fájdalmunkban Te légy velünk vigasztalásnak áldott Istene!

A megdicsőültnek hült tetemei f hó 16-án d.u.4 órakor fognak a református egyház szerinti gyászistentisztelet után az ó-tordai köztemetőben levő családi sírboltban örök nyugalomra helyeztetni.

Nyugodj megdicsőült hős! Sirod fölött családod és a nemzet kegyelete fog virrasztani!

Ó-tordán, 1916 aug 15-én.

Dekáni Gusztávné, ótordai Székely Vass Klára, mint özvegye.

Zsófika, gyermeke.

Özv. Dekáni Ernőné, vadadi és iklandi Filep Berta, édesanyja.

Dekáni Ernő, Árpád, özv. Hollaki Zoltánné, Margit, Kálmán és neje bikafalvi Máthé Mariska gyermekeikkel, mint testvérei és azok családjai.

Ótordai Székely Béla, Klementina, Ilona, Miklós, János, Erzsébet, Vass Albert, Miklós és családjuk, mint sógorok, illetve azok családjai.

Dékáni Gusztáv az orosz harcúterén szerzett sérülés következtében 1916-ban hunyt el Pozsonyban. Holttestét Tordán temették el. Gyászjelentője a Kriza János Néprajzi Társaság archívumában a 254. jelzet alatt olvasható.

11.

Nyugosznak ők
a hős fiak,
Messzi idegen
hant alatt.
Kik érettünk s a
hazáért
Lelték ott a
halálukat.

Ez csak emlék ami itt áll.
Ember! állj meg
S imádkozzál!

Aranyosrákos, az unitárius templom közelében álló emlékjel. Lejegyezte Keszeg Vilmos.

12.

A KÉT VILÁGHÁBORU
ALDOZATAINAK
EMLEKERE.
1914–1918
BALOGH JÁNOS
BARA JÁNOS
BARTHA FERENC
BARTHA JÁNOS
BENEDEK ALBERT
CZIRKA MIHÁLY
CZIRKA MIKLÓS
CSUCSI SIMON
FALAMON JÁNOS
GYÖRKE MIKLÓS
GYÖRKE PÁL
KEREKES FERENC
KOZMA GERGELY
MÓRICZ ISTÓK
MÓRICZ JÁNOS
MÓRICZ MIKLÓS
MÓRICZ PÉTER
POZSGI SIMON
SZABÓ ALBERT
SZABÓ ANDOR
SZABÓ ISTVÁN

SZABÓ MIKLÓS CSURGÓ
SZABÓ JÓZSEF DANI
SZAKÁCS H. JÁNOS
SZAKÁCS JÁNOS
SZÖCS ALBERT
TAKÁCS ALBERT
TAMÁS JÓZSEF

1941–1945
BARA MIKLÓS
BENEDEK GERGELY
CSUCSI GYÖZÖ
GERGELY ISTVÁN
MÓRICZ IMRE
MITRA LÖRINCZ
SZAKÁCS JÁNOS
SZAKÁCS JÓZSEF
VARGA ALBERT
VARGA JÓZSEF
ZSAKÓ GYULA
„MAGATOKAT ÁLDOZTÁTOK
ODA NAGY IDŐKBEN
NEM FELEJTÜNK SOHASEM
EL, ITT ELTEK
SZIVÜNKBEN”
ÁLLITATTA
TOROCKOSZENTGYÖRGY
KÖZÖSSÉGE

Emlékoszlop Torockószentgyörgyön, az unitárius templom udvarán. Lejegyezte Keszeg Vilmos.

13.

*Levél az orosz fogságból
/:Sógorom emlékének!:/*

*Feleségem, Annám,
jó hűséges párom;
Régi boldogságom
e levélbe zárom,
S elküldöm Te-hozzád
végre-valahára,
Zord Kis-Ázsiából
– Aranyosrákosra.*

*Ne gyötörjön bánat,
ne is aggodj értem,
Hisz nézd: a jó Isten
megőrizte éltem!...*

Az öldöklő harcot
én már befejeztem,
Mert vad-kozákoknak
hadi-foglya lettem...

Nevezetes dátum
julius-hat nékem,
Galícia síkján
fogságba kerültem...
Véres, dúló csaták!
– Istenhez szállt imám! –
Ne is gondolj reá:
feleségem, ... Annám.

Egy levelet küldtem
még az útról néked
S nem válaszoltál rá,
pedig megígérted...
Nem haragszom érte.
hisz nem tudtad cimem;
Most megirom...s aztán
küldjél választ – lelkem.

Sztavropol szép város
kellős-közepében,
Van egy kicsiny zárda
a fő-utca szélén...
Oda vagyok zárva
két hű bajtársammal,
Akiknek neveit
Te tudod bizonytal...

Nincs sok dolgunk itten:
csak söprünk, fát vágunk
S reggel, délben, este...
mindig harangozunk...
Nem hallod-e néha,
nem hallod a hangját,
Amikor meghúzzuk
a zárda harangját?!...

Valahányszor édes szava
kondul-csendül,
Üzenetet küldök
hozzád a szívemből:
„Isten óvjon, védjen
minden nagy csapástól
S dúló ellenségtől
tartson Téged távol!”

Bennem új remények
bontogatnak szárnyat:
Valamikor egyszer,
ismét, újra látlak...
Valamikor egyszer
visszatérek hozzád,
S elhalmozom ismét
csókjaimmal orcád!...

Hát kicsiny Erzsikénk
megnőtt-e már nagyra,
S tudja, hogy hol van most
az ő édes-apja?...
Tanítsd imádkozni,...
bízni az Istenben...
Ki haza vezérel
Ti hozzátok...lelkem!...

Kérjétek az Istent
összekulcsolt kézzel,
Csöndes imáttal:
áhitattal, hittel!
Kérjétek, ...kérjétek,
engedje megérniünk
Fogoly katonáknak,
hogy mind haza térjünk...

S ti majd várjatok ott
lenn az állomáson,
Ujjongó örömmel,
diadal-ittason!...
Eljön az a nap is,
nem sok idő multán:
Mikor hő ima kél
százezrek ajakán!...

De mig ez eljő:
csókollak titeket!
Áldja meg az Isten
minden lépéteket!...
Csöndes kolostorból
kivánom ezerszer
Én, akire vártok:
hű férjed...Sámuel.
A.R. 1917. III. 4.

Gombási János 1892-ben született Aranyosrákoson. Szülei (Gombási Máté és Szatmári Anna) gazdálkodó emberek. Tordán középiskolai, majd Kolozsváron teológiai tanulmányokat végzett. 1919–1968 között unitárius lekipásztorként szolgált szülőfalujában. Noteszbe gyűjtötte

verseit. A 10 x 6 cm méretű, 100 lapos, vonalas füzet 75 számozott oldalára jegyezte be őket. Az egységes íráskép arra vall, hogy a válogatásra 1930-ban, az utolsó keltezés idején került sor. Az első vers Tordán készült, 1911-ben. Az utolsó bejegyzés 1930-ból származik Aranyosrákosról. A két évtized alatt 32 verse készült el.

A fenti versét a hadifogságot elszenvedett rokon emléke ihlette. A költő a versbe építi a hadifogság topográfiáját, a foglysors eseményeit, a férji és apai érzéseket, a keresztényi hitet és értékrendet.

